

אורח חיים של רופאים, אחיות ועובדים סוציאליים בישראל אחרי פרישתם לגימלאות

אורה ציבולסקי, דוד גוטמן וענת פריד*

"ממשיכים", "משתנים", "מכלים" רמתנתקים – ארבע אורחות חיים של גימלאים המופיעות בתיאוריות גרונטולוגיות שונות, נבחנו באזור חיפה. במחקר השתתפו 136 רופאים, אחיות ועובדים סוציאליים, שנבחרו במדגם מקרי מבין כל הגימלאים במקצועות אלה. כלי המחקר היה שאלון מובנה שנשלח לגימלאים ברואר ונערך לבדוק את פעולותיהם, שביעות רצונם וסגנון החיים שלהם. ממצאי המחקר מחזקים רק צורת חיים אחת, את תיאוריית "הממשיכים". בישראל, בעלי מקצועות חופשיים אלה רואים בעבודתם שליחות. המודל של "הממשיכים" מתאים לאורח החיים של הגימלאים הרואים את זהותם האישית בהגשמת ערכים חלוציים וחברתיים.

רקע תיאורטי

במחקר זה נבחנו שלוש גישות תיאורטיות של הסתגלות לחיים בגימלאות:

1. תיאוריית ההמשכיות כפי שהוצעה על-ידי אצ'לי (1972, 1976).

2. תיאוריית ההתפתחות (בלנקר וואסר 1964; פינקוס 1967).

3. תיאוריית ההתנתקות החברתית (קמינג והנרי 1961).

המשותף לשלוש גישות אלה – שהן מאפשרות לגימלאי לבחור את צורת החיים שתעניק לו סיפוק אישי והרגשה של מימוש עצמי בחיים שבגימלאות.

1. תיאוריית ההמשכיות טוענת, שהצרכים החברתיים והפסיכולוגיים של הקשישים דומים לצרכים שהיו להם בגיל העמידה. שזקנה מוצלחת מחייבת מעורבות חברתית והמשך של אורח החיים הקודם. באופן כללי, ההרגלים והפעילויות של השנים הקודמות נמשכים גם בתקופת הזקנה. התיאוריה הזאת מצביעה על אורח החיים של הגימלאים "הממשיכים": למרות ההזדמנות להתנתק מתפקידם עם היציאה לגימלאות, ממשיכים הקשישים בעבודה ובפעילות מקצועית.

2. תיאוריית ההתפתחות מצביעה על שינויים בתפקיד ועל מעברים בשלבי החיים, שהגימלאי

* ד"ר אורה ציבולסקי, מלמרת עבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה. פרופ' דוד גוטמן, מלמד עבודה סוציאלית באוניברסיטת הקתולית בושינגטון וכושינגטון באוניברסיטת חיפה. ענת פריד הייתה בעת כתיבת המאמר סטודנטית לתואר שני ועוזרת מתקר באוניברסיטת חיפה. המחקר נעשה במסגרת הקתדרה ע"ש קרוסמן באוניברסיטת חיפה.

יכול לתפוס אותם כמשברים או כהזדמנות להתפתחות אישית ולהתנסות בתפקידים חדשים (שיהי 1982). התיאוריה הזאת תומכת בצורת חיים חליפית. "המשתנים" הם אנשים המחפשים דרך לנצל הזדמנות להתפתח מחוץ למקצוע שעסקו בו כעבר ולהתנסות בתחומים חדשים.

3. תיאוריית ההתנתקות טוענת, שעם ההזדקנות קיימת אצל רבים הנטייה להתנתק בהדרגה מחיי החברה, להתערב פחות ופחות כמערכות הפורמליות של החברה, ולקיים מעט מאוד פעולות גומלין הקשורות בתפקידים חברתיים קודמים, כולל התפקידים המקצועיים. תיאוריה זו מצביעה על חיים של התנתקות לאחר הפרישה מהעבודה.

חוקרים שונים בארצות-הברית ביקשו למצוא צורות חיים המספקות את הגימלאים. מאס וקיפרס (1974) מצאו במחקר ארוך טווח (ארבעים שנה בחיי מבוגרים), כי גברים ונשים בעלי רקע מקצועי שונה פיתחו צורות חיים שונות אחרי צאתם לגימלאות. אנשים בעלי סטטוס תעסוקתי גבוה התנדבו לאירגונים פוליטיים וקהילתיים, ואילו פועלים "בעלי צווארון כחול" היו לתחביבים. נשים דומיננטיות באופיין השקיעו את עצמן בעבודות קהילתיות, ואילו נשים עובדות הרחיבו, ככל שיכלו, את תעסוקתן בשכר. סנאו והאויגהרסט (1977) בחנו את אורחות החיים של נשיאים לשעבר במוסדות להשכלה גבוהה, ואבחנו שתי צורות חיים עיקריות:

א. "הממשיכים" — גימלאים שעסקו בפעולות מקצועיות בעבודות חלקיות במקצועם גם לאחר הפרישה לגימלאות, והוסיפו להן גם פעולות חברתיות אחרות לחיזוק מעמדם המקצועי. אנשים אלה האריכו בפעולות הגיל עד גיל 74 ויותר.

ב. "המשתנים" — גימלאים ששינו את צורת חייהם — הפחיתו, מתוך בחירה אישית, את הפעילות המקצועית ויצרו לעצמם אורחות חיים חדשות ומהנות בתחומים לא מקצועיים (כמו: נסיעות, תחביבים, עיסוקים קהילתיים, אומנויות וכו'). למרות השוני שבין אורחות החיים האלו לא היו הבדלים משמעותיים בתכונות האישיות של חברי שתי הקבוצות. ההבדל העיקרי היה ש-79% מן "המשתנים" טענו שהם מאושרים, ולעומתם הרגישו כך 50% בלבד מן "הממשיכים". עם זאת, שתי הקבוצות דיווחו על סיפוק שיש להן מן החיים בגימלאות.

כיצד חיים בישראל גימלאים בעלי מקצועות שונים כהשוואה לארצות-הברית? גוטמן ולוי (1970), השוו את ניצול שעות הפנאי ואת הסיפוק שיש לעובדים, שפרשו מעבודתם בהסתדרות הרפואית הדסה: הצוות הרפואי והעובדים בפקידות ובשירותים. הם מצאו שככל שהמעמד התעסוקתי היה גבוה יותר, נטו הגימלאים לעסוק בפעולות רבות יותר: עבודה, התנדבות, לימוד ובידור. ולעומתם, אנשים בעלי מעמד תעסוקתי נמוך דיווחו על חוסר סיפוק ועל השתתפות מועטה בלבד בפעולות שונות.

אמיר ואושפיז (1977-1978) בדקו מה גורם סיפוק לגימלאים בעלי מקצועות אקדמיים (מהנדסים, עורכי דין, מורים וכו'). הם מצאו כי שני שלישים מהגימלאים שפרשו המשיכו לעבוד בעבודה חלקית והשתתפו בפעולות שונות. החוקרים מצאו שככל שגדלה המעורבות החברתית, גבר הסיפוק של הגימלאים.

קרמר והרפז (1982) מצאו, שפועלי תעשייה ושירותים כחיפה רכתי לא שינו כמעט את

אורח חיייהם גם לאחר הפרישה לגימלאות. הם הניחו, שעבודה שגרתית מביאה לארישות מסויימת, שנותנת את אותותיה גם מעבר לשעות העבודה. צורות הבילוי בזמן הפנוי העירו אף הן על פסיכיות רבה שבקרב עובדים אלה.

התיאוריות והמחקרים הנ"ל מצביעים על-כך, שקיים קשר בין אורח החיים שמנהל הגימלאי לבין מינו, מקצועו או הסטטוס הסוציו-כלכלי שלו. גימלאים יוצרים לעצמם דפוסי חיים שונים, המושפעים מהדימוי העצמי שלהם, מרמת המשאבים האישיים שלהם, מערכים, ממוסכמות חברתיות ומציפיות החברה מהם. גורמים מבניים ומסגרות מקומיות קובעים את התנאים שהגימלאים פועלים בהם בעבודה, בהתנדבות, כלימודים וכבילויים.

בכל תחום של פעילות ניתן לברוק מהי מידת המעורבות של הפרט בפעילות, ומהי מידת השינוי או החידוש לאחר הפרישה. ירידה במעורבות במישורים השונים, או העדרה בכלל, מעידים על תהליך של התנתקות. ואילו המשך פעילות הדומה לפעילות שלפני הפרישה תומכת בתיאוריית ההמשכיות. פעילות השונה באופיה מהפעילות הקודמת מצביעה על התפתחות האדם בגיל מבוגר. כאשר רב השינוי בפעילות, מתחוללת מהפיכה אישית ונוצרת צורת חיים חדשה.

פרישה מעבודה של רופאים, אחיות ועובדים סוציאליים בישראל – מודל טנטטיבי

מהם ההבדלים בצורת החיים של רופאים, אחיות ועובדים סוציאליים גימלאים? כיצד משפיע המשך העבודה במקצוע על הסיפוק שיש להם לאחר פרישתם? מה התרומה שתורמים הגימלאים לחברה היום? באיזו מידה משנים הגימלאים את תחומי פעילותיהם לאחר הפרישה הרשמית? אלו היו אחדות מהשאלות, ששאלנו 136 רופאים, אחיות ועובדים סוציאליים בגימלאות, שעבדו שנים רבות במקצועותיהם. חקירה בחיי היומיום של גימלאים בעלי מקצועות חופשיים איפשרה לנו, להציץ פנימה אל עולמם של דור חלוצים ותיקים ברפואה, בכריאות וברוחה חברתית.

הפרישה לגימלאות מוגדרת כפרישת חובה בגיל מסויים בהתאם להסכם העבודה. בישראל: 65 שנים לגברים, ו-60 שנים לנשים. לעתים קרובות ממשיכים אנשים שמעל גיל פרישה לעבוד במשרה חלקית או מלאה באירגון, שאליו הם השתייכו בעבר או במקום עבודה חדש על-פי חוזה מיוחד. במקצועות הכריאות קיימת אפשרות להמשיך בעבודה ואילו במקצועות הסיעוד והרווחה יש ארגונים רבים אשר מעסיקים עובדים מקצועיים – אחיות ועובדים סוציאליים בתשלום או כמתנדבים.

עד כה לא היו מחסומים סטרוקטורליים להעסקת גימלאים בעלי מקצועות חופשיים. מבחינה תיאורטית, אם לא קיימות מיגבלות תפקודיות קשות במיוחד, יכולים האנשים לבחור לעצמם לאחר הפרישה הפורמלית את אורח החיים הרצוי להם. המחקר והתיאוריה בגרונטולוגיה מצביעים על דפוסי חיים שונים של קבוצות מקצועיות שונות.

כמאמר זה ננסה לפתח טיפולוגיה לדפוסי חיים של גימלאים, ובעזרתה נברוק באופן אמפירי באיזו מידה מקיימים רופאים, אחיות ועובדות סוציאליות גימלאיים דפוסי חיים שונים. מוצע בזה מודל טנטטיבי אשר מאפשר תיאור, השוואה ובדיקה של תיאוריות הקשורות לאורח החיים של ארבעה טיפוסי גימלאים: "הממשיכים", "המבליים", "המתחנים"

ו"המתנתקים". נבדוק כל אחד מהטיפוסים האלה בארבעה מישורים: עבודה, לימודים, התנדבות וכליזים.

ההגדרות האופרטיביות של כל טיפוס הן:

א. "ממשיכים" – אנשים אשר ממשיכים את תעסוקתם המקצועית שנתיים או יותר מעבר לגיל פרישת חובה, או מי שממשיכים לעבוד כמתנדבים במקצועם, ו/או מי שממשיכים ללמוד במקצועם. הקשר שבין הממשיכים למקצועם ניתן למדידה: ממעורבות מקצועית גבוהה ביותר ועד היעדר מעורבות בכלל.

ב. "המבלים" – אנשים שמקדישים את זמנם הפנוי בשנות הפרישה לביזוי מחוץ לבית (תחביבים, עיסוקים חברתיים ונסיעות).

ג. "המשתנים" – אנשים אשר פרשו מתפקידיהם הקודמים בכל שלושת השטחים (עבודה במקצוע, עבודה בהתנדבות ולימוד הקשור במקצוע), אולם מצאו להם תחומים חדשים למעורבות התנדבותית ו/או ללימודים שאינם קשורים למקצועם הקודם. ניתן למדוד את השינוי בצורת החיים משינוי מועט "changers" לשינוי מהפכני "transformers".

ד. "המתנתקים" – אנשים שאינם עובדים, אינם מתנדבים, אינם לומדים ואינם מבלים מחוץ לבתיהם.

איסוף הנתונים

מְדָגם המחקר נבחר מרשימות חברים שפרשו מעבודתם בשלושה ארגונים מקצועיים באזור חיפה ב־15 השנים האחרונות. הרשימות כללו 453 גימלאים. בהם: 60 עובדים סוציאליים, 188 אחיות ו־205 רופאים. לפי שיטת המדגם המקרי נבחרו 280 גימלאים להשתתף במחקר: 100 אחיות, 120 רופאים ו־60 עובדים סוציאליים. 136 מהם החזירו את השאלונים, שנשלחו אליהם עם כל הפרטים המבוקשים. הם נחלקו ל־35 עובדים סוציאליים (58%), 46 אחיות (46%) ו־55 רופאים (46%). מבין 144 הגימלאים שלא השתתפו במחקר, 15 סירבו להשתתף, 29 כתובתם לא הייתה ידועה, 18 שלחו שאלונים לא מלאים (ועל כן לא נכללו בסקר), 6 עדיין לא הגיעו לגיל פרישה, ו־3 נפטרו (לפי דיווחים של בני זוגם). 73 לא סיפקו כל מידע למרות הנסיונות החוזרים של צוות המחקר ליצור אתם קשר.

השאלון שחובר במיוחד בשביל מחקר זה, כלל 52 שאלות עם 143 משתנים, שבאמצעותם ניתן לבחון את אורחות חייהם של הגימלאים בתחומים שונים לפני הפרישה ואחריה.

המאפיינים הדמוגרפיים של המדגם

לוח 1 מסכם את המאפיינים הדמוגרפיים של המדגם. נמצאו הבדלים במין, בגיל, במצב משפחתי, בתוארים אקדמיים וכוותק המקצועי בין בעלי המקצועות השונים. כמחצית הרופאים היו מעל גיל 75, לעומת זאת, מרבית האחיות היו צעירות יחסית. כ־96% מהגימלאים נולדו באירופה או באמריקה. כשני שלישים מהעובדות הסוציאליות והאחיות וכמחצית הרופאים הגיעו לארץ לפני מלחמת העולם השנייה. מרבית האחיות הן אחיות

מוסמכות אבל אינן בעלות תואר אקדמאי. עובדות סוציאליות אחדות הן בעלות תואר ראשון ושני. בקרב הרופאים ל-20% יש תואר שלישי בנוסף ל- M.D. מרבית הרופאים והאחיות הם בעלי ותק של יותר משלושים שנה במקצוע ואילו אצל העובדות הסוציאליות רק לכ-20% מהן ותק רב במקצוע.

לוח 1: המאפיינים הדמוגרפיים של 136 גימלאים (באחוזים)

| מקצוע | | | |
|------------------------|--------|-------|------------------|
| מאפיינים | רופאים | אחיות | עובדות סוציאליות |
| גשים | 35 | 91 | 100 |
| נשואים | 72 | 62 | 36 |
| ללא ילדים | 13 | 17 | 32 |
| מעל גיל 75 | 52 | 15 | 17 |
| בעלי תואר אקדמאי | 20 | 0 | 18 |
| בעלי 30 שנות ותק ויותר | 80 | 70 | 20 |

1. התפקידים שמילאו הגימלאים לפני פרישתם והסיפוק שהיה להם מעבודתם מרבית העובדות הסוציאליות עבדו בשירותים ממשלתיים ובמועצות מקומיות, וכמחצית האחיות עבדו בקופות-חולים וכבתי-חולים, בדומה לרופאים. מבין הגימלאים, רק לרופאים הייתה פרקטיקה פרטית. אחוז ניכר של הגימלאים עסקו במקצועם עוד לפני עלייתם לארץ. מרבית הגימלאים הביעו סיפוק מעבודתם ככלל ומעבודתם האחרונה בפרט. הגורמים לתחושת הסיפוק היו: הסיוע לקליינטים; הגיוון וההצלחה בעבודה המקצועית (כולל הזדמנויות לעבודה בצוות רב-מקצועי); התפקידים שמילאו והאחריות שהוטלה עליהם. מבין המעטים שלא היו שבעי רצון מעבודתם, הצביעו הרופאים על חוסר שיתוף פעולה מצד הממונים עליהם. העובדות הסוציאליות והאחיות הצביעו על עומס רב במספר המקרים שבטיפולן, על נייירת רבה ומסורבלת ועל תקציבים דלים. הרופאים ראו את עיקר תרומתם בהיותם מנהיגים מקצועיים, המעורבים גם באספקטים אקדמיים של הרפואה באמצעות מחקר, הרצאות ופרסומים. האחיות והעובדות הסוציאליות היו מעורבות כפיתוח שירותים חדשים ובמיומנויות של פרקטיקה.

2. ההכנות לפרישה והמשך העבודה המקצועית רק 42% מבין 136 הגימלאים התכוונו מראש לפרישתם. כ-8% השתתפו בקורסים מיוחדים, שניתנו על-ידי ארגונים שונים כהכנת העובדים לפרישה. סביר להניח שהעובדים, שלא התכוונו מראש לפרישה, לא חשבו כלל על עזיבת מקום עבודתם בגיל הפרישה הרשמי. דבר זה אמור במיוחד לגבי הרופאים, שכשליש מהם פרשו בגיל 70, ולמרות זאת חשבו שפרשו מוקדם מדי. העובדות הסוציאליות והאחיות חשבו שפרשו בגיל המתאים, בדרך כלל כבנות 60, וייתכן שזאת אחת הסיבות לכך שכמחציתן לא המשיכו לעבוד לאחר פרישתן מהעבודה. הרופאים, לעומתן, פרשו בעיקר כתוצאה ממדיניות מעסיקיהם, אך המשיכו בעבודתם המקצועית גם לאחר הפרישה. באשר להחלטה האם לפרוש או להמשיך לעבוד,

קיבלו מרבית הגימלאים תמיכה ועידוד ממשפחותיהם, מידידיהם ומעמיתיהם לעבודה, ובודדים גם מהארגונים המקצועיים שלהם.

3. הבטחון הכלכלי של הגימלאי

מקורות ההכנסה העיקריים, כפי שדווחו על-ידי הגימלאים, מוצגים בלוח 2. כל הגימלאים מקבלים קיצבאות מהביטוח הלאומי על-פי החוק. מרבית הגימלאים מקבלים פנסיה ממקום עבודתם האחרון, אולם כשליש מהם לא צברו זכויות פנסיה מלאות. למרות זאת, כאשר מצרפים יחד את כל מקורות ההכנסה של הגימלאים עולה, כי לכ-94% מהם יש הרגשה של בטחון כלכלי. בטחון זה נובע גם מהעובדה שמרביתם בעלי בתים או דירות; שהכינו תכניות חסכון והשקעות שונות להבטחת בטחונם הכלכלי; שכ-20% מהם אף נרשמו לבית אבות פרטי.

לוח 2: מקורות הכנסה של גימלאים (באחוזים)

| מקורות הכנסה | רופאים | אחיות | עובדות סוציאליות | כלל הנחקרים |
|-----------------------------------|--------|-------|------------------|-------------|
| תשלומי קרנות הפנסיה בישראל | 89 | 96 | 91 | 92 |
| חסכונות, השקעות, הכנסה מרכוש | 71 | 56 | 60 | 63 |
| פיצויים מגרמניה, הכנסות מחוץ לארץ | 78 | 22 | 28 | 46 |
| הכנסה של בן/בת הזוג | 16 | 61 | 34 | 36 |
| משכורת | 29 | 22 | 6 | 20 |
| תמיכת ילדים | 2 | 2 | 0 | 1 |
| מקורות אחרים | 2 | 0 | 0 | 1 |

4. מצבם הבריאותי של הגימלאים

הגימלאים שהשתתפו בסקר זה היו קבוצה של קשישים בריאים. הם העריכו שבריאותם טובה יותר מבריאותם של גימלאים אחרים (הרפז 1978; ציבולסקי 1981; שובל ואחרים 1982). רק מקצת הקשישים במדגם דיווחו על בריאות לא תקינה ו-59% דיווחו על בריאות טובה או טובה מאוד. למרות שלכמתחית הגימלאים יש מחלות כרוניות שונות, רק בודדים מהם אינם מסוגלים לתפקד כראוי בחיי היומיום.

5. תפקיד הלימוד וההתנדבות בחיי הגימלאי

אחת המשימות החשובות בחיים שלאחר הפרישה מהעבודה, שהפרט ימשיך להיות מעורב בחיי החברה וימלא בה תפקידים. לפי האויגהרסט (1954), העבודה משמשת: א. מקור להכנסה; ב. מכשיר לניצול הזמן; ג. מכשיר לרכישת מעמד אישי; ד. מסגרת לפעילות גומלין חברתית; ה. מקור למשמעות בחיים וליצירתיות. הפרישה מהעבודה מחייבת את הפרט לתת לחייו כיוון חדש כדי להשיג מטרות פסיכוסוציאליות חשובות בהתאם לכוחותיו. יש גימלאים שמנסים לשמור על הישגי העבר וממשיכים למלא את התפקידים שמילאו בעבר ואשר העניקו להם בטחון, ויש גימלאים הרואים בפרישה מהעבודה הזדמנות להתפתח מחוץ לתחום המקצועי ומוכנים להתנסות ב"הרפתקאות" חדשות. שני תפקידים מקבלים משמעות מיוחדת בתקופת הזקנה: הלימוד וההתנדבות. כשליש

מהגימלאים שבמדגם המשיכו להשתלם במקצועם. המחקר הראה, שעובדות סוציאליות נוטות, יותר מרופאים ואחיות, להשתלם בתחומים שמחוץ למקצוען, במיוחד במדעי הרוח. מעניין לציין שאף לא אחד מהגימלאים גילה עניין בלימוד המדעים המדויקים.

לוח 3: עבודה בהתנדבות לפני ואחרי הפרישה מהעבודה (באחוזים)

| עבודה בהתנדבות | לפני הפרישה | אחרי הפרישה | לפני ואחרי הפרישה |
|---------------------|-------------|-------------|-------------------|
| עזרה ליחידים | 5 | 11 | 17 |
| בארגונים ובוועדות | 7 | 3 | 10 |
| במועדונים לקשישים | 1 | 10 | 2 |
| בארגונים למען הקשיש | 1 | 12 | 6 |
| במפלגות פוליטיות | 9 | 1 | 5 |
| בארגוני עולים | 1 | 5 | 5 |
| במוסד לביטוח לאומי | 0 | 11 | 1 |
| בוועדי שכונות | 1 | 4 | 3 |
| בבתי חולים | 2 | 8 | 1 |
| כמשמר אזרחי | 2 | 7 | 3 |
| במגן דוד אדום | 3 | 1 | 1 |

הגימלאים שעבדו בהתנדבות, התבקשו לציין אם התנדבו לתפקיד לפני הפרישה או אחריה. הוכנה רשימה של 18 מסגרות התנדבותיות, שכללה התנדבות מאורגנת והתנדבות אישית לא מאורגנת. לוח 3 הובאו המסגרות העיקריות שאליהן התנדבו 5% ויותר מהגימלאים. נמצא שאין הבדלים מובהקים בין בעלי המקצועות השונים אלא במקרים של התנדבות אישית ושל התנדבות למוסד לביטוח לאומי, שם התנדבו בעיקר העובדות הסוציאליות. נמצאה מידה רבה של המשכיות בהתנדבות לפני הפרישה ואחריה. נמצא גם גידול מה כפעילות ההתנדבותית שלאחר הפרישה, במיוחד בארגונים שמשרתים קשישים, בבתי חולים וכמשמר האזרחי. כאשר סוכם נושא ההתנדבות שלאחר הפרישה, נמצא הבדל ברור בין בעלי המקצועות השונים. מבין הרופאים התנדבו כ-30%, מבין האחיות שני שלישים וכ-89% מבין העובדות הסוציאליות. אנו משערים, שהסיבה שרק מעטים מבין הרופאים התנדבו נעוצה בהמשך עבודתם בשכר עד מעל גיל 70.

6. הישגיות ומימוש עצמי

אילו הישגים מקצועיים ואישיים נחשבים משמעותיים בעיני הגימלאים? הגימלאים התבקשו לבחור מתוך רשימה של שמונה מטרות חיים את השלוש החשובות להם מכל. לשאלה זו השיבו 125 גימלאים. 88% מהם העדיפו יחסים בין-אישיים טובים. 55% העדיפו התפתחות אישית והגשמה עצמית. 42% שירות חברתי. 36% העדיפו הישגים ותגמולים בעבודה ו-26% העדיפו המשך ההתפתחות המקצועית. מקצת הגימלאים דירגו כמטרות חשובות: נוחיות כחיים (15%), סיפוק והנאה (10%), ומטרות פילוסופיות או דתיות (7%). גימלאים שהיו מוגבלים מבחינה בריאותית, גילו עניין מועט במטרות מקצועיות ובטיפוח

יחסים בין אישיים לעומת גימלאים בריאים וללא מגבלות תפקודיות. אנו סבורים שאופן דירוג המטרות הוא ביטוי להמשך המעורבות החברתית והמקצועית ולהתפתחות האישית של הגימלאים וביטוי לזיכרון על הנאות אישיות שאיפיי את דור הראשונים.

7. סיפוק בחיים

מה גורם לגימלאים סיפוק בחיים? שאלה זאת נמדדה באמצעות האינדקס לסיפוק בחיים של נויגרטרן וחכריה (1961), ושקוצר על-ידי אדמס (1969). אינדקס זה נבנה במיוחד כדי למדוד את ההסתגלות הפסיכולוגית לזקנה ואת מוראל המשיבים. מבין 119 המשיבים במדגם, שענו על כל 13 המשפטים באינדקס הזה, כ-70% היו, בדרך כלל, שבעי רצון מהחיים.

מה הם הגורמים המשפיעים על תפיסת החיים הנוכחית של הגימלאים כמספקת או כמאכזבת? גימלאים בריאים ענו חשובות חיוביות יותר, מאשר גימלאים בעלי בריאות לקויה, לשלושה משפטים שהצגנו: 1. "פעילויותי הנוכחיות מעניינות אותי". 2. "היו לי בחיים הצלחות רבות יותר מאשר למרבית האנשים שאני מכיר". 3. "אלו הן שנות חיי הטובות ביותר". גם לגיל היה קשר לשביעות הרצון של הגימלאים. באופן כללי נמצא, כי ככל שעולה הגיל יורדת שביעות הרצון. וכן נמצא, כי גימלאים שפיתחו שיטות חדשות במקצוע, גימלאים אשר החזיקו בתפקידי מנהיגות וניהול בקריירה המקצועית שלהם; וגימלאים שהדריכו סטודנטים — היו שבעי רצון יותר מגימלאים אחרים שלא מילאו תפקידים אלו.

8. הפרופיל של "הממשיכים", "המשתנים" ו"המתנתקים"

בניתוח הממצאים ניסינו לפתח פרופיל לכל טיפוס של גימלאי, לפי אורח חייו לאהר הפרישה. ברקנו באיזו מידה הגימלאי המשיך, הפסיק או שינה את פעילותו בארבעה תחומים: עבודה, לימודים, התנדבות ובילויים. אין במידגם זה ייצוג לטיפוס הנקרא "המבלים" מפני שאף אחד מן הגימלאים לא ציין שהוא נוהג אחרי בילויים או תחביבים. (גימלאים אחדים התנדבו, לפני הפרישה, לעבוד במקומות תרבות, כמו: תזמורת, מוזיאונים או ספרייה). הממצא הזה מתחזק נוכח השיעור הנמוך של גימלאים שראו בנוחיות החיים או בסיפוק הנאות מטרה עיקרית בחיים.

מלוח 4 אנו לומדים, שגימלאים מעטים בלבד מתאימים לדגמים של "משתנים" ו"מתנתקים". מרבית הגימלאים מתאימים לדגם "הממשיכים" — בעבודה, בלימודים ובהתנדבות.

עבודה, כפי שאמר טרקל (1974), היא — "חיפוש אחר משמעות יומיומית ולא רק אחר הלחם היומי; ההכרה והכסף; להתפעלות יותר מאשר התגמדות; בקיצור, למין חיים מסויימים במקום מיתה מסויימת מיום ראשון עד יום שישי. יתכן שהצורך בנצחיות היא גם חלק מהחיפוש". הקבוצה הטיפוסית שבמידגם זה היו — "הממשיכים" בעבודתם המקצועית שנים רבה לאחר הפרישה הרשמית. למעלה מ-4/5 מהרופאים וכמחצית האחיות והעובדות הסוציאליות המשיכו לעבוד במקצועם עוד שנים רבות לאחר הפרישה. הרופאים נברלים מהאחיות ומהעובדות הסוציאליות בכך שאינם מרבים להתנדב ואינם לומדים לימודים שאינם קשורים למקצועם. להשוואה, בדרך כלל, מועסקים בארץ מעבר לגיל פרישה, כ-23% מהגברים וכ-6% מהנשים (נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1985).

מה מאפיין את הרופאים, שממשיכים לעבוד בעבודתם המקצועית גם מעבר לגיל פרישה?

לוח 4: הפרופיל של "הממשיכים", "המשתנים" ו"המתנתקים"

| כלל הנחקרים (136) | עובדות סוציאליות (35) | אחיות (46) | רופאים (55) | בעלי מקצוע |
|-------------------|-----------------------|------------|-------------|--|
| 19 | 6 | 12 | 31 | עבדו במקצועם בלבד * |
| 16 | 6 | 10 | 27 | עבדו ולמדו במקצועם בלבד * |
| 29 | 37 | 28 | 25 | עבדו, למדו וגם עסקו בהתנדבות במקצועם |
| 9 | 23 | 10 | 0 | התנדבו בלבד, מחוץ לתחומם המקצועי * |
| 4 | 6 | 6 | 2 | למדו בלבד בתחומים חדשים שמחוץ למקצוע |
| 15 | 22 | 28 | 0 | למדו והתנדבו בתחומים חדשים לא עסקו בלימוד, בהתנדבות ובעבודה בשכר במקצועם |
| 8 | 0 | 6 | 15 | |

* מובהקות סטטיסטית ברמה של $p = 0.01$.

"ממשיכים" אלה אינם מבוגרים מחבריהם ה"לא ממשיכים", ואם כי, בדרך כלל, בריאותם טובה משל חכריהם, הרי הגורם המרכזי להמשך עבודתם הוא הסיפוק הרב שיש להם בעבודה. ("עבודה" ! טוען "ממשיך" נלהב, "לא מועדון, לא תחביב ולא קבוצת לימוד, רק עבודה ! אף אחד לא יכול למנוע מהרופא את הזכות למלא את חובתו המקצועית, כל זמן שהוא מסוגל לשאת בתפקידו !") (קופת תולים 1979).

ומה אומרים "המתנתקים" ? תיאוריית ההתנתקות (קמינג והנרי 1961) אומרת, שהפורשים מרצונם מתפקידים חברתיים, מעבודה ומהורות יהיו שבעי רצון מהשלב החדש שבחייהם. והנה, מתוך תשעת הרופאים, אשר התאימו להגדרת ה"מתנתקים", שני שלישים ציינו שאורח חייהם איננו מספק. יתכן וממצא זה קשור לגילם הגבוה של הרופאים (77 בממוצע), לבריאותם הרופפת ואולי אף לקשיים אחרים. רופאה אחת ציינה, למשל, כי חייה הם מאבק בלתי פוסק של דרישות מנוגדות בין חיים מקצועיים וחיי משפחה.

לימודים, עבודה בהתנדבות ותעסוקה שלא בתחום המקצועי הקודם הם הקריטריונים לצורת חיים הנקראת "משתנים". אף-על-פי שכמחצית העובדות הסוציאליות וכ-44% מן האחיות למדו לימודים אחרים או השתתפו בפעולות חברתיות, שאינן קשורות למקצוען, אף לא אחת מהן מצאה תעסוקה מחוץ למקצועה לאחר הפרישה. למרות שהאחיות שבקבוצה זו "פלשו" לתחומים חדשים, מעורבותן בתחומים אלו היתה מועטת מאוד ולא היו סימנים אחרים לשינוי באורח החיים שלהן. לעומתן, עובדות סוציאליות (שנהגו לפרוש צעירות יותר מהרופאים ומהאחיות, בממוצע בנות 63), היו מוכנות לקבל בהתנדבות תפקידים חדשים אך כעיקר בתחום העבודה הסוציאלית. מכאן שהמושג "משתנים", כמציין צורת חיים חדשה, מתאים רק לשתי עובדות סוציאליות, שאחת מהן הייתה לסטודנטית והשנייה התמסרה לשבעה תפקידים שונים של עבודה התנדבותית שלא במקצועה.

נבדקו ארבע צורות חיים טיפוסיות של גימלאים אצל גימלאים במקצועות הבריאות. ממצאי המחקר הראו, שגימלאים אלו בחרו באורח חיים של "הממשיכים". גם מחקרים שנערכו במקומות אחרים הראו שמורים בגיל פרישה (בנגסטון ואחרים 1969), נשיאי אוניברסיטאות וקולגיים (סנאו והאויגהרסט 1977) ופרופסורים (רומן וטייטס 1967) ממשיכים בעבודתם המקצועית כל עוד בריאותם תקינה וכמקביל הם מפתחים את תרבות ניצול שעות הפנאי. המדגם שלנו מתמקד בעיקר כמעסוקה מקצועית או בפעילות התנדבותית, ואינו כולל בלויים. המחקר הראה שגם אצל "המשתנים" לא חל שינוי רב באורח חייהם לאחר הפרישה. לתוקרים נראה ש"המשתנים" הם טיפוסים מיוחדים. מאפיינים אותם כוחות "אני" חזקים, אשר עוזרים להם בשעת המעבר מעולם העבודה לעולם שמחוץ למקצוע. הממצאים שבמחקר זה תומכים בגישה הכללית של תיאוריית ההמשכיות וההסתגלות בגיל מבוגר, לפיה, אנשים בגיל זקנה משתדלים להמשיך בדפוסי החיים שהיו רגילים להם בגיל העמידה. בעלי המקצועות החופשיים, באופן מיוחד, רואים בעבודתם שליחות חברתית בעלת ערכים סוציאליים תמידיים, ולכן נרתעים מתפקידים חדשים.

הסברים פוטנציאליים שונים למצב המיוחד הזה של חוסר תרבות הפנאי טמונים בעובדה שבארץ יש שישה ימי עבודה בשבוע; עומס יתר, היעדר תחבורה ציבורית בשבת (פוגע באפשרויות השונות של בילוי מחוץ לבית למי שאין לו רכב או שאינו נוהג), משכורות נמוכות יחסית, לבעלי מקצועות חופשיים שכירים. בנוסף לכך, כל הגברים בני 18-54 חייבים לשרת חודש ויותר במילואים, ואחר כך לעשות מאמץ מיוחד להשתלב מחדש בעבודה ולהרוויח את אשר הפסידו בינתיים. בין הגורמים שהשפיעו על הקריירה יש למנות — הגירה לארץ חדשה כדי לבנות בה חברה חדשה בעבודה פיזית ואידיאולוגיה של ויתורים אישיים וכלכליים ושל הסתפקות כמועט. על כן, בשנים הראשונות נמצאו לא פעם רופאים, שמכרו עיתונים או תיקנו נעליים לפני שפתחו קליניקה מקצועית. העבודה הייתה תמצית חייהם וקיומם. רבים מהם לא חשבו כלל כיצד להכין את עצמם לפרישה ולא ראו חשיבות לנצל את הזמן שיתפנה לאחר הפרישה כדי לעשות משהו שונה מעבודה מקצועית. ואם כי יש לשבח אוריינטציה זאת מבחינה חברתית, הרי שמבחינה אישית, יש בה סכנה מסוימת לאדם: מה יקרה כאשר הגימלאי לא יהיה מסוגל לעבוד? האם האיזון הפנימי — האישי, שבנה בשנים רבות של שירות הציבור יתפורר? האם ישקע או הפרט בדיכאון?

מקורות

- אמיר, י. ואושפיז, ו., גורמים בהסתגלות פנסינרים אקדמאים, גרונטולוגיה. 11 1977-78.
- גוטמן, א. ולוי, ש., הסתגלות לפרישה של עובדים לשעבר בהסתדרות הרפואית הדסה. המכון למחקר ישומי, ירושלים 1970.
- הרפז, ח., מאפיינים, עמדות וצרכים של קשישים בתליאביכ-יפו. המרכז לכלכלי וחברתי, עיריית תל-אביב-יפו 1978.
- קופת חולים של ההסתדרות הכללית, מידע לחבר. 1979
- ישראל, שנתון סטטיסטי מס' 36, 1985. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1985.
- Adams, D.L., An analysis of a Life-Satisfaction Index. *Journal of Gerontology*. 1969, 24, pp. 470-476.

- Atchley, R.C., *The social forces in later life*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, CA, 1972.
- Atchley, R.C., *The sociology of retirement*. Shenakman Publishing, New York, 1976.
- Blenkner, M., Julius, J. and Wasser, E., *Serving the aging*. Community Service Society of New York, Institute of Welfare Research, New York, 1964.
- Bengston, V.L., Occupational difference in retirement: Patterns of role activity and life outlook among Chicago teachers and steel workers, in Havighurst, R.J., Munnichs, J.M.A., Neugarten B. & Thomae, H. (eds.), *Adjustment to retirement: A cross-national study*, Royal Van Gorcum, Assen, Netherland, 1969.
- Cibulski, O., *Social support networks of the elderly*. Unpublished Doctoral Dissertation, Tel Aviv University, Tel Aviv, Israel, 1981.
- Cumming, E. and Henry, W.E., *Growing old: The process of disengagement*. Basic Books New York, 1961.
- Havighurst, R.J., *Human development and education*. David MacKay Co., New York, 1953.
- Kramer, Y. and Harpaz, I., Leisure patterns among retired workers: Spillover or compensatory trends, *Journal of Vocational Behavior*. 1982, 21, pp. 183-195.
- Mass, H.S. and Kuypers, J.A., *From thirty to seventy: A forty year longitudinal study of adult life styles and personality*. Jossay-Bass, San Francisco, 1974.
- Neugarten, B., Havighurst, R.J. and Tobin, S.S., The measurements of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*. 1961, 16, pp. 134-143.
- Pincus, A., Toward a developmental view of aging for social work. *Social Work*. 1967, 3, pp. 33-46.
- Roman, P. and Taietz, P., Organizational structure and disengagement: The emeritus professor. *The Gerontologist*. 1967, 7, pp. 147-152.
- Sheehy, G., *Pathfinders: Overcoming the crises of adult Life*. Bantam Books, 1982.
- Shuval, J.T., Fleishman, R. and Shmueli, A., *Informal support for the elderly: Social networks in a Jerusalem neighborhood*. Joint Israel and the Brookdale Institute, Jerusalem, 1982.
- Snow, R.B. and Havighurst, R.J., Life style types and patterns of retirement of educators, *The Gerontologist*. 1977, 17, pp. 545-552.
- Terkel, S., *Working*. Pantheon, New York, 1974.